

О. А. Болотська, Міжрегіональна Академія управління персоналом (м. Київ)

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Болотська О. А.

Чинники соціальної мобільності сучасної молоді в контексті реформування системи вищої освіти

Стаття присвячена проблемі академічної мобільності молоді як одному з чинників міжкультурної соціалізації та інтернаціоналізації освітнього процесу на початку ХХІ століття.

Ключові слова: полікультурна освіта, інтеграція, діалог, національно-культурний, свідомість

Болотская О. А.

Факторы социальной мобильности современной молодежи в контексте реформирования системы высшего образования

Статья посвящена проблеме академической мобильности молодежи как одному из факторов межкультурной социализации и интернационализации образовательного процесса в начале ХХІ века.

Ключевые слова: поликультурное образование, интеграция, диалог, национально-культурный, сознание

В сучасному українському суспільстві процеси соціальної стратифікації й мобільності та чинники, що їх визначають, все частіше потрапляють у центр уваги вчених і дослідників різних галузей науки [1; 5; 10].

Завданням статті є дослідження процесів соціальної мобільності молоді і відбиття цих процесів у свідомості українців.

Значна кількість вчених, що вивчають процеси мобільності, сходяться на тому, що в основі систем соціальної стратифікації та мобільності лежать такі фактори, як влада, дохід і освіта.

З огляду на те, що освіта стає одним з вирішальних факторів соціального розшарування, варто розглянути причини, що сприяють даному процесу:

- з одного боку, глобалізація й перенесення відносин суперництва з

області фінансових, промислових і військово-технічних ресурсів в область інформаційних технологій вимагає певного рівня освіти й культури;

- з іншого боку, в умовах трансформації українського суспільства освіта як інститут соціалізації може забезпечити, по-перше, спадкоємність позитивного досвіду, а по-друге, формування нових корпоративних цінностей, необхідних для виникаючих соціальних верств.

За таких умов саме освіта як соціальний інститут стає ресурсом соціальної мобільності молоді, кар'єрного зростання спеціалістів з вищою освітою. Реалізуючи свої соціальні функції, вона прищеплює прагнення до знань, орієнтує молодих людей на освоєння професійних навичок, сприяє формуванню устремлінь, пов'язаних з бажанням досягнути життєвого успіху і відповідного соціального стану.

Актуальність даної проблеми полягає у дослідженні ролі освіти у формуванні соціальної мобільності молоді, тому що в сучасних умовах саме освіта, і особливо вища освіта все більшою мірою позиціонується молоддю як ресурс для соціальної мобільності і освоєння нових соціальних ролей. Процес і результат освіти студента повинен бути націлений на відповідність потребам споживачів, досягненням науки, на формування здатності відповідати новим викликам суспільства, що трансформується.

Метою статті є дослідження ролі освіти як механізму формування соціальної мобільності в сучасних умовах.

Завдання статті полягає у аналізі й узагальненні основних напрямів і результатів вивчення соціальної мобільності, визначенні системи понять, які розкривають сутність цього явища; виявленні основних тенденції соціальної мобільності у сучасному українському суспільстві й розглянути її взаємозв'язок з освітою;

За визначенням відомого соціолога П. Сорокіна соціальна мобільність – це переміщення індивідів всередині соціального простору, ...будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковане людською діяльністю, з однієї соціальної позиції до іншої [9,

с. 374].

Розрізняють два основні типи соціальної мобільності: горизонтальна й вертикальна. Залежно від напрямку вертикального переміщення розрізняють два види вертикальної мобільності: висхідна й спадна (тобто соціальний підйом або соціальний спуск). Загальні закономірності вертикальної соціальної мобільності в цілому такі [9, с. 376]:

- ніколи не існувало суспільства, соціальні прошарки якого були б абсолютно закриті або в яких була б відсутня вертикальна мобільність у трьох її основних аспектах – політичному, економічному і професійному;
- ніколи не існувало суспільства, в якому вертикальна соціальна мобільність була б абсолютно вільною, а перехід з одного соціального прошарку в інший здійснювався би без усякого спротиву. Це означає, що усередині організованого (стратифікованого) суспільства функціонує своєрідне «сито», «яке просіює» індивідів і дозволяє деяким із них підніматися наверх, залишаючи інших на нижніх щаблях, і навпаки;
- вертикальна соціальна мобільність змінюється від суспільства до суспільства й від одного історичного періоду до іншого, тобто має коливальний характер. В історії етнокультурних спільнот виділяють ритми порівняно рухливих і нерухомих періодів. Демократичні суспільства найчастіше рухливіші за автократичні, проте, це правило має винятки.

Крім того, соціальна мобільність буває двох видів: мобільність як добровільне переміщення в рамках соціальної ієрархії, і мобільність, зв'язана зі структурними змінами, наприклад з індустріалізацією й демографічними факторами. Причому, що висхідна мобільність більшою мірою пов'язана з добровільним переміщенням, «...у той час як протилежний напрямок рідко є результатом вільного вибору, а майже завжди визначається неприємною необхідністю», відзначає П. Сорокін [9, с. 376].

Таким чином, якщо соціальну стратифікацію розуміти як процес розподілу індивідів і статусних груп по соціальним «осередках», то мобільність є механізмом, що забезпечує цей розподіл.

На думку дослідників Ковальнової А. І., Попової І. П., Серегіної І. І., економічний фактор слід виділити як домінуючий у соціальній мобільності в сучасних суспільствах, і зазначають, що він стає головним в сучасній Україні, в якій добробут і багатство стали загально визнаним критерієм соціального успіху, соціальної захищеності й можливості просування до вищих верств [6; 7; 8].

Наступним фактором соціальної мобільності виступає професія. Саме в індустріальному суспільстві завдяки розвитку передових технологій з'являються нові професії, що з одного боку, вимагають високої кваліфікації й підготовки, а з іншого є високооплачуваними й престижними. Внаслідок цього зростає рівень мобільності як добровільної, орієнтованої на досягнення, так і вмотивованої, що базується на необхідності підвищення кваліфікаційного рівня.

Це, у свою чергу, визначає високу значимість освіти як фактору соціальної мобільності. М. Вебер як критерій домагань на «...позитивні або негативні привілеї відносно соціального престижу» вказував по-перше, спосіб життя, по-друге, «формальну освіту, яка полягає у практичному або теоретичному навчанні й засвоєнні відповідного способу життя», і по-третє, престиж народження або професії [2, с. 147]. З іншого боку, П. Сорокін відзначав, що роль сучасної школи стає усе більш значимою, адже, по суті, вона взяла на себе функції, що раніше виконувалися церквою, родиною й деякими іншими інститутами [9, с. 376].

Отже, отримана освіта й сформовані манери й стиль життя, а також професійний статус і пов'язана з ним матеріальна винагорода дають індивідові підстави претендувати на більш високий соціальний статус й властивий цьому статусу престиж.

Оскільки вертикальна мобільність існує в будь-якому суспільстві, а між соціальними прошарками повинні бути якісь шляхи, якими індивіди й групи переміщуються вгору або вниз із одного соціального прошарку в інший, необхідно, згідно з П. Сорокіним, виділити діючі канали соціальної циркуляції

(«ліфти»). [9, с. 377] Найважливіші з них такі: сім'я, церква, школа, армія, політичні, економічні й професійні організації.

Всередині стратифікованого суспільства існують не тільки канали вертикальної циркуляції («ліфти»), а й «сито», яке «просіює» індивідів і визначає їм відповідне місце в суспільстві. Основною метою цього соціального контролю є розподілити індивідів відповідно до їх здібності успішно виконувати соціальні функції, однак, це не означає, що зазначений соціальний механізм завжди правильно розподіляє індивідів відповідно до їхніх можливостей.

До соціальних механізмів тестування, селекції й розподілу (тобто до соціального «сита» або «фільтру») належать, згідно з П. Сорокіним, ті ж суспільні інститути, які виконують, крім іншої, роль соціальних «ліфтів» [9, с. 377]. При цьому сім'я, церква і школа є інституціональними механізмами, які перевіряють насамперед загальні здібності індивідів (психобіологічні, інтелектуальні й моральні якості), необхідні для успішного виконання спільних соціальних функцій. Інші інститути (як от політичні, економічні та професійні організації) є соціальними механізмами, які тестують і селекціонують спеціальні здібності індивідів, необхідні для успішного виконання спеціальних функцій у певній галузі людської діяльності.

Сім'я є одним із найдавніших механізмів соціального розподілу членів суспільства за відповідними стратами, школа тестує переважно інтелектуальні якості індивідів, а церква – моральні й соціальні. При цьому фундаментальна функція школи полягає у тому, щоб за допомогою іспитів і спостережень визначити загальні й спеціальні здібності індивідів; а також, усунути тих, у кого відсутні очікувані інтелектуальні й моральні якості. Крім цього, усуваючи «небажаних», закрити для них шляхи майбутнього соціального просування й забезпечити таке просування для здібних учнів.

В інших однакових умовах функція освітніх систем як тестуючого, селекціонуючого й розподільного соціального механізму має підсилюватися при просуванні починаючи від дошкільного виховання і закінчуючи вищою

школою. Як результат, школа, навіть найдемократичніша, за умови правильного функціонування й виконання свого соціального завдання, стає діючим механізмом «аристократизації» і стратифікації суспільства, а не його зрівнювання й «демократизації» [9, 378].

В умовах трансформації українського суспільства виникають нові системи соціальної диференціації, що змінюють мотивацію діяльності й можливість економічних досягнень практично всіх категорій населення. Радикальні зміни відносин власності й влади привели до формування нової шкали рівності-нерівності в соціальній організації суспільства. Основною тенденцією трансформації українського суспільства є поглиблення соціальної нерівності. Внаслідок цього постає питання про виділення основного стратифікуючого фактору, що діє як об'єктивно, так і через визнання його таким у свідомості людей.

Деякі дослідники надають перше місце економічному (дохід, багатство, власність) фактору, ґрунтуючись на показниках середньо-осібного грошового доходу в системі «багатий – бідний» [7; 8; 6]. Наприклад, в дослідженні Серьогіної І.І. [8, 80]. зазначається, що в 2004 р. доходи 10% найбільш забезпечених були в 12.8 разів вище, ніж в 10% найменш забезпечених, тоді як у розвинених західних країнах це співвідношення не перевищує 4-5, і навряд чи це співвідношення різко зменшилось до 2012 року.

В уявленнях населення багатство також є основним чинником, що визначає відносини нерівності. Так, за даними З.Т. Голенкової, основними факторами, що визначають соціальне розшарування суспільства, більшість респондентів (91,3% і 91,2% відповідно) назвали владу й дохід, тоді як освіта й професія посідають лише п'яте (35,6%) і шосте (30,1%) місця [4, 80].

Таким чином, в українському суспільстві весь простір соціальної стратифікації визначається практично одним показником, а саме матеріальним при різкому зменшенні значущості інших критеріїв диференціації, які перестають відігравати регульовальну роль.

Ситуація, що склалася, сприяє посиленню дезінтеграційних процесів,

поляризації й соціальної нерівності, обмеженню висхідної мобільності й, як наслідок, замкнутості верхніх верств.

Іншою, не менш важливою стороною процесу трансформації української соціальної структури, стає маргіналізація значної частини населення, тобто проміжний стан людини або групи між іншими людьми, групами, яке виникає внаслідок втрати органічного зв'язку зі сталою системою відносин, з споконвічно природнім соціокультурним середовищем.

Відмінною рисою маргінальності в Україні є, по-перше, те, що вона викликана значною спадаючою мобільністю в умовах загальної кризи й радикальних реформ, і по-друге, вона носить переважно змушений характер під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із соціально-економічною й соціокультурною трансформацією суспільства в цілому, яка, в свою чергу, призвела до зміни або повної втрати пов'язаного з ним соціального середовища, соціальних зв'язків й системи ціннісних орієнтацій соціальних групи, які раніше мали високий статус.

Слід відзначити, що стан маргінальності характерний, у першу чергу, для більшості груп, що відрізняються досить високим рівнем освіти й високим соціально-професійним статусом в минулому. Цими «новими маргіналами», на думку Попової І. П. є, по-перше, працівники «бюджетної сфери»: учителі, лікарі, викладачі вузів і працівники академічних й галузевих НДІ; наступну, більшу групу становить частина управлінського персоналу підприємств військово-промислового комплексу (ВПК); і по-третє – мігранти з колишніх союзних республік, які стали незалежними національними державами [7, 65].

У цілому можна сказати, що українське суспільство «втратило» верству інтелектуалів і інтелігенції, які виконують у рамках культурно-нормативної системи основну функцію передачі базових цінностей і культурних стандартів і які є інтегруючою силою сучасного суспільства.

Таким чином, маргінальна позиція освічених верств українського суспільства, більшою мірою нав'язана новою економічною ситуацією, не може не впливати на статус освіти в системі цінностей українців. Оскільки вища

освіта у даній ситуації стає більшою мірою фактором спадаючої соціальної мобільності, знижується цінність самої освіти.

Деякі автори вважають, що проблема існує завдяки протиріччю між установкою на освіту, яка залишилася від радянських часів, і падінням цінності розумової праці в суспільній свідомості [6, 82]. Освіта сама по собі все більше втрачає цінність й усе більше стає метою для одержання високого статусу в майбутньому. Дослідження показало, що, з одного боку, більшість респондентів цінує хорошу «грошову» роботу (67%), а з іншого боку — освіта й професія мають інструментальну цінність як засіб досягнення матеріального благополуччя, тому що, на думку опитуваних, чим вище професійна підготовка й рівень кваліфікації, тим більше ресурсів не тільки для відносно стабільної ситуації на ринку праці, але й для підвищення рівня споживання [6, 83]. Таким чином, важливими засобами одержання високого статусу є досягнення матеріального благополуччя. Саме цей фактор стратифікації визначає значимість поведінкових пріоритетів молоді на ринку праці.

У свою чергу прагматизація освіти приводить до орієнтації вузів винятково на професійну підготовку й відмову від таких важливих аспектів змісту освіти, як виховання й соціалізація. Це виносить за рамки освіти такі актуальні для суспільства, яке трансформується, процеси, як вироблення прийнятної для більшості українців нової системи цінностей, формування соціальних норм, спрямованих на затвердження цих цінностей, і в першу чергу соціального партнерства різних статусних груп.

Іншою стороною, що визначає падіння значення освіти як фактору висхідної мобільності, стає нерівність в одержанні освітніх можливостей для низькодоходних груп. Соціальна диференціація відбувається вже на рівні середньої школи, коли збільшення обсягу платних послуг з одного боку, і ріст числа ліцеїв і коледжів, які надають освітні послуги на комерційній основі, з іншої, виводять за рамки змагання за якісну освіту молодь із малозабезпечених родин технічної інтелігенції, традиційно орієнтованих на вищу освіту. Дослідження Вишневського Ю.Р. і Шапко В.О. вказують на скорочення

приходу до вузів випускників загальноосвітніх шкіл і збільшення випускників спецкласів і гімназій [3, 57].

Зважаючи на вищесказане, можна зробити висновок, що звичний для розвинених країн ланцюжок «освіта-професія-дохід» в Україні усе більше набуває вигляду «дохід-освіта-професія», у якому освіта втрачає роль фактору висхідної мобільності.

На думку Голенкової З., для України наслідком формування такої системи може стати збереження «перехідного» характеру суспільства на невизначений строк [4, 80].

Таким чином, на підставі сказаного можна зробити висновок, що освіта не тільки перестає бути чинником висхідної мобільності, але й поступово виключається із сукупності стратифікуючих факторів.

Література

1. Безпалько О. В. Компоненти професійної мобільності майбутніх соціальних педагогів. Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. – Вип.14 /ч. II /. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 52 – 58.
2. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147 – 156.
3. Вишневский Ю. Р., Шапко В. О. Студент 90-х – социокультурная динамика //СОЦИС, 2000. – №12. – С.57.
4. Голенкова З. Т. Динамика социоструктурной трансформации. // СОЦИС., 2006. – №10. – С. 80 – 85.
5. Капська А. Й. Підготовка конкурентоспроможних випускників ВНЗ у контексті забезпечення їх соціальної мобільності. Науковий часопис НПУ імені П.М.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. – Вип.14 /ч. I /. К. : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – С. 122 –128.
6. Ковалева А. И. Кризис системы образования. // Социологические

исследования, 2005, N 3. – С. 79 – 84.

7. Попова И. П. Новые маргинальные группы в российском обществе (теоретические аспекты исследования). – М., СОЦИС, 1999. – №7. – С. 62 – 71.

8. Серегина И. И. Профессиональная карьера. – М., СОЦИС, 2006. – №4. – С. 78 – 86;

9. Сорокин П. А. Социальная стратификация и социальная мобильность // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 373 – 379.

10. Чернуха Н. М. Інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі як передумова успіху соціальної мобільності сучасної особистості. Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. – Вип.14 / ч. III / К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 12 –21.

Bolots'ka O. A.

Factors of Social Mobility of Modern Youth in the Context of the Reforming of Higher Education System

The article is dedicated to the problem of academic mobility as one of the factors of intercultural socialization and internationalization of the educational process in the early XXI century.

Key words: polycultural education, integration, dialogue, national-cultural, consciousness

Відомості про автора

Болотська Оксана Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління навчальним закладом Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.